

Process of Creation in the Book of Genesis, the Gospel of John, and the Imamate Narrations

Reza Darini*

Ahmad Karimi**

(Received: 2021-05-26; Accepted: 2021-07-20)

Abstract

The present study, by comparing the Bible (focusing on the book of Genesis and the Gospel of John) and the narrations in the Imamate books, examined the process of creation from the beginning to the establishment of human beings on the earth and described and analyzed the similarities and differences between the Bible and the Imamate narrations about the process of creation with a logical theoretical approach. In the article, topics such as the following have been studied: the beginning of creation, creation from non-existence, division of the world into the physical world and the rational world, the raw material of the physical world, the first being in the rational world, attention to the meaning of night and day, the time period of creation, the process of creation from the creation of heaven and earth, the sun and the moon to the creation of man. These issues are included in three sections and the article finally concludes that the Bible and the narrations contained in the Imamate books are common in topics such as the two stages of the process of creation, namely the rational world and the physical world, the six-day creation of the material world and the creation for a sacred purpose. However, there are some differences; first, in the view of the Imamate narrations, the position of the Divine Lordship is free from imperfections, secondly, although the book of Genesis and the Gospel of John seek to discuss the details of creation, on the contrary, the books of the Imamate narrations have dealt with this issue in more detail than the Bible.

Keywords: Creation, Process of Creation, Genesis, Gospel of John, Imamate Narrations.

* PhD Graduate in Imamate Theology, University of Quran and Hadith, Qom, Iran, rezadarini878@gmail.com.

** Associate Professor of Theology, University of Quran and Hadith, Qom, Iran (Corresponding Author), ahmad.karimi@gmail.com.

فرآیند آفرینش در سفر پیدایش، مقایسه انجیل یوحنا و روایات امامیه

رضا دارینی*

احمد کریمی**

[تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۳/۰۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۲۹]

چکیده

پژوهش حاضر با مقایسه بین کتاب مقدس (با محوریت سفر پیدایش و انجیل یوحنا) و روایات مندرج در کتب شیعه امامیه، فرآیند آفرینش را از آغاز خلقت تا استقرار انسان‌ها در کره زمین بررسی کرده و با روی آوردی نظری منطقی شباهت‌ها و تفاوت‌های فرآیند آفرینش در کتاب مقدس و روایات امامیه را توصیف و تحلیل کرده است. در این بین مباحثی همچون شروع آفرینش، آفرینش از عدم، تقسیم عالم به عالم محسوس و معقول، ماده اولیه عالم محسوس، اولین موجود در عالم معقول، توجه به معنای شب و روز، دوره زمانی آفرینش و فرآیندی که آفرینش از خلقت آسمان و زمین و خورشید و ماه تا خلقت انسان طی کرده‌اند، بررسی شده است. این مباحث در سه بخش گنجانده شده و در نهایت به این نتیجه رسیده است که کتاب مقدس و روایات مندرج در کتب امامیه در مباحثی مانند دمرحله‌ای بودن فرآیند آفرینش، یعنی عالم معقول و محسوس، خلقت شش‌روزه جهان مادی و ایجاد خلقت برای امری مقدس مشترک‌اند؛ اما تفاوت‌هایی نیز وجود دارد؛ اولاً در نگاه روایات امامیه، مقام ربوبی الهی از نقصان پیراسته شده است؛ ثانیاً اگرچه سفر پیدایش و انجیل یوحنا در صددند جزئیات آفرینش را نیز مطرح کنند اما در مقابل، کتب روایی امامیه، بیشتر از کتاب مقدس و با جزئیات بیشتری به بحث پرداخته‌اند.

کلیدواژه‌ها: آفرینش، فرآیند آفرینش، سفر پیدایش، انجیل یوحنا، روایات امامیه.

مقدمه

چگونگی فرآیند آفرینش تا مرحله‌ای که انسان‌ها توانستند در آن روی کره زمین زندگی کنند، پرسشی است که کنجکاوای انسان را در پی پاسخ به آن برمی‌انگیزاند. این بحث، که از مباحث علم روز و مطرح در علم فیزیک و کیهان‌شناسی است، در متون ادیان ابراهیمی هم از منظری الهی مطرح شده و می‌تواند برای معتقدان به آن دین، الهام‌بخش و برای پژوهشگران مُنصف در خور تأمل باشد. امروزه نظریات و تفاسیری که از بیگ‌بنگ و کیهان‌شناسی تورمی (نک: گرین، ۱۳۹۵: ۳۴۵-۳۴۶) مطرح است در صدد پاسخ به همین کنجکاوای بشر است. پاسخ به این پرسش در متون ادیان ابراهیمی نیز بحث‌برانگیز بوده است، به‌ویژه اگر این متون در مقایسه با هم دیده شوند و در پی پاسخ به پرسش از فرآیند آفرینش برآیم.

پژوهش حاضر در صدد شناخت و مقایسه چگونگی فرآیند آفرینش در سفر پیدایش، انجیل یوحنا و روایات امامیه برآمده است. سفر پیدایش و انجیل یوحنا یک طرف مقایسه است و طرف دیگر بحث، روایات امامیه است. مقصود از روایات امامیه، روایات مندرج در کتب امامیه است، صرف نظر از آنکه خود راوی چه مسلک و مذهبی داشته باشد. همچنین، هدف از عدل‌قراردادن سفر پیدایش و انجیل یوحنا با روایات امامیه، ضمن آنکه تأکید بر نوآوری بحث بود، از آن‌رو است که پیشینه بحث عمدتاً درباره تورات و قرآن بوده، در حالی که برای تفسیر آیات آفاقی ناچار باید به روایات معصومان (ع) نیز رجوع کرد. به همین دلیل، پژوهش حاضر در صدد برآمد اساساً با محوریت روایات، آن را با سفر پیدایش و انجیل یوحنا مقایسه کند. همچنین، اگرچه در این پژوهش، ملاک مقایسه بیشتر روی آوردی نظری منطقی به بحث بود و همین برای مقایسه بین دو امر کافی است، اما از روی آوردی روش‌شناختی نیز خالی نبود، چراکه از وجود نقطه تماس حداقل در یکی از اضلاع معرفتی، ولو در دو پارادایم متفاوت، بی‌بهره نبود و آن نقطه تماس بحث آفرینش بود که پاسخی بود به فرآیند آفرینش در نگاه بین‌الادیانی (برای مطالعه بیشتر در باب پژوهش مقایسه‌ای، نک: فرامرز قراملکی، ۱۳۸۳: ۲۲۴-۲۲۵).

شایان ذکر است که پژوهش حاضر نوعی نگاه مسالمت‌جویانه بین‌الادیانی را مد نظر داشته است. لذا در بررسی روایات مندرج در کتب امامیه و مقایسه آن با سفر پیدایش و انجیل یوحنا کوشیده‌ایم روایاتی را انتخاب کنیم که دو ویژگی داشته باشند: ۱. با ظاهر آیات قرآن تضاد نداشته باشند؛ ۲. قابلیت ارائه تحلیل همدلانه با عهدین را داشته باشند. با این دو ویژگی، اولاً از نقد اسرائیلی بودن روایات همدل با کتاب مقدس، رهایی جستیم؛ ثانیاً به یکی از اهداف این پژوهش، که نشان‌دادن سازگاری بین‌الادیانی است، نزدیک خواهیم شد.

با جست‌وجوی انجام‌شده می‌توان گفت تاکنون تألیفات نظام‌مندی در باب آفرینش در ادیان انجام شده است؛ از باب نمونه فلسفه آفرینش: آغاز و انجام (۱۳۹۶) اثر علی زمانی قمشه‌ای که از حلقه‌های دور پیشینه عام این پژوهش محسوب می‌شود و آفرینش را از دیدگاه حکما و فیلسوفان مسلمان بحث و تحلیل کرده است؛ اما از لایه‌های نزدیک‌تر به پیشینه عام می‌توان به تحقیقاتی اشاره کرد که به صورت مقایسه‌ای موضوع آفرینش را بین «تورات و قرآن» یا «قرآن و علم» بررسی کرده‌اند (نک: موسوی و کریمی، ۱۳۹۶؛ نجفی، ۱۳۹۱؛ همای، ۱۳۸۳). در حالی که مهم‌ترین تفاوت بین این تحقیقات و پژوهش حاضر در این است که پژوهش حاضر عدل مقایسه خود را سفر پیدایش و انجیل یوحنا و روایات مندرج در کتب روایی امامیه قرار داده است. همچنین، پژوهش حاضر علاوه بر سفر پیدایش و عهد عتیق به عهد جدید نیز توجه داشته و به آن پرداخته است. این پژوهش بر اساس مطالعات کتاب‌خانه‌ای و با روش توصیفی تحلیلی در صدد اکتشاف و شناسایی تفاوت‌ها و شباهت‌های فرآیند آفرینش در سفر پیدایش و انجیل یوحنا و روایات مندرج در کتب روایی امامیه برآمده و مسائلی همچون شروع آفرینش، آفرینش از عدم، تقسیم عالم به عالم محسوس و معقول، ماده اولیه عالم محسوس، اولین موجود در عالم معقول، توجه به معنای شب و روز، دوره زمانی آفرینش و فرآیندی را که آفرینش تا خلقت انسان طی کرده، کاویده است.

۱. آغاز آفرینش در سفر پیدایش، انجیل یوحنا و روایات امامیه

۱. آغاز آفرینش، در پی پاسخ به سه پرسش است: ۱. آیا آفرینش از عدم رخ داده است؟
۲. ماده اولیه سازنده جهان چیست؟ ۳. تقسیم آفرینش به دو مرحله مادی و مجرد، در کتاب مقدس و روایات مندرج در روایات امامیه چگونه است؟

۱.۱. سفر پیدایش، انجیل یوحنا

با مطالعه سفر پیدایش و انجیل یوحنا می‌توان گفت، آفرینش در کتاب مقدس، توصیف شروع خلقت است بدون پرداختن به این مطلب که آیا آفرینش از عدم بوده یا نه؛ البته توصیف مذکور بیانگر اولین موجود آفرینش نیز هست که برای یافتن این اولین موجود خلقت، چاره‌ای نیست از پرداختن به این پرسش که آیا در متون دینی آفرینش، به آفرینش عالم محسوس بسنده شده یا عالم دیگری نیز پذیرفته شده است، چراکه اگر عالم دیگری نیز باشد باید از اولین موجود آن عالم هم بحث کرد.

به نظر می‌رسد سفر پیدایش در عهد قدیم، به عالم محسوس دلالت دارد (پیدایش، ۱: ۱-۳۱؛ ۲: ۱-۴) و در عهد جدید به عالم معقول (یوحنا، ۱: ۱-۴). توضیح آنکه در عهد قدیم باب اول سفر پیدایش، این‌گونه شروع می‌شود: «در ابتدا خدا آسمان‌ها و زمین را آفرید» که طبیعتاً نشان‌دهنده پذیرش عالم محسوس است. بعد از این مرحله این پرسش مطرح است که: اولین موجود آن چیست؟ ظاهر این عبارت، نشان‌دهنده این مطلب است که اولین موجود آسمان و زمین بوده است اما در ادامه، بیان می‌شود که روز اول آفرینش مربوط است به خلقت نور و تاریکی (پیدایش، ۱: ۵). حال اگر در آیات بعدی سخنی از خلقت آسمان و زمین در روز دوم و سوم نبود، آنگاه این امکان برای توجیه فراهم بود که شروع آفرینش در ابتدا با خلقت آسمان و زمین بوده و دیگر آیات تورات، فرآیند آفرینش را توضیح می‌دهند که مثلاً روز اول مربوط به نور و تاریکی است و روزهای دیگر مربوط به امور دیگر؛ اما آیات تورات بعد از آیه اول و دوم که به وجود آسمان و زمین در ابتدا اشاره دارند، مجدداً در توضیح مراحل آفرینش جهان مادی، آفرینش آسمان و زمین را به ترتیب در روز دوم و سوم مطرح می‌کند (پیدایش، ۱: ۷-۱۳). بنابراین، آیه اول و دوم که به شروع خلقت با آسمان و زمین اشاره دارد با آیات بعد که صراحتاً

از خلقت نور و تاریکی در روز اول و خلقت آسمان و زمین در روز دوم و سوم سخن می‌گوید، باعث ایجاد این پرسش می‌شود که: سرانجام آغاز خلقت با آفرینش آسمان و زمین بود یا با نور و تاریکی؟ بالأخره آسمان و زمین قبل از شروع فرآیند آفرینش خلق شده‌اند یا داخل در فرآیند آفرینش بوده‌اند؟ اگر قبل از آغاز فرآیند شش‌روزه خلق شده‌اند پس چرا در روز دوم و سوم، مجدد از خلقت آسمان و زمین سخن به میان آمده است؟ و به بیان دیگر، اگر آسمان و زمین در فرآیند آفرینش شش‌روزه و در روز دوم و سوم خلق شده‌اند چرا به خلقت آسمان و زمین در ابتدای خلقت اشاره شده است؟

به نظر می‌رسد در پاسخ به این پرسش‌ها می‌توان گفت آیات تورات در مقام اجمال و تفصیل است، یعنی در آیه اول به صورت کلی نمایی از خلقت، که مهم‌ترین آن بحث خلقت آسمان‌ها و زمین است، مطرح شده، و در ادامه این عنوان کلی را توضیح و بسط می‌دهد (نک: جعفری، بی‌تا: ۳۲). توجیحات دیگری نیز شده است، از جمله اینکه آیه اول تورات اشاره به خلقت جهان معقول باشد (شکوری‌نژاد، ۱۳۹۴: ۹۶) که با توجه به ظاهر آیات، که همگی به خلقت آسمان و زمین اشاره دارد، چنین تفسیری خلاف صریح ظاهر آیات است.

اما در عهد جدید این مضمون که آغاز آفرینش با عالم معقول است پذیرفتنی است. آیات عهد جدید در این زمینه چنین است: «در ابتدا کلمه بود؛ و کلمه نزد خدا بود و کلمه خدا بود. همان در ابتدا نزد خدا بود. همه چیز به واسطه او آفریده شد و به غیر از او چیزی از موجودات وجود نیافت» (یوحنا، ۱: ۱-۴). از این آیات برمی‌آید که «کلمه» موجودی ازلی مثل خدا است و طبق آیات بعدی مشخص می‌شود که مقصود از «کلمه» حضرت عیسی (ع) است (یوحنا، ۱: ۱۴) و با توجه به این آیه از کتاب مقدس که «همه چیز به واسطه او آفریده شد و به غیر از او چیزی از موجودات وجود نیافت» (یوحنا، ۱: ۳) به نظر می‌رسد اولاً آغاز آفرینش الاهی در عالم معقول با «کلمه»، یعنی حضرت عیسی مسیح (ع)، بوده است. ثانیاً به همراه «کلمه» موجودات دیگر نبوده‌اند، بلکه سایر موجودات به واسطه او آفریده شده‌اند.

بنابراین، می‌توان گفت شروع آفرینش در کتاب مقدس با عالم معقول است و آفرینش عالم محسوس به واسطه «کلمه» بوده است. راجع به اینکه شروع آفرینش عالم محسوس با چه چیزی است، بیان صریحی نیامده، اما دو احتمال در خور بررسی است. احتمال اول «آب» است. با توجه به اینکه قبل از توضیح فرآیند آفرینش شش‌روزه، به لفظ «آب» در آیه دوم سفر پیدایش اشاره شده، لذا شاید بتوان گفت آب وجود داشته است، اگرچه درباره اینکه این آب اصل و ماده موجودات بوده است یا خیر بحثی نشده است. احتمال دوم «تاریکی و نور» است. زیرا اولین روز از خلقت به نور و تاریکی مربوط شد.

۱.۲. شروع آفرینش در روایات امامیه

با بررسی کتب امامیه درباره آفرینش از عدم، با دو عبارت مواجه می‌شویم: ۱. «یا مَنْ خَلَقَ الْأَشْيَاءَ مِنَ الْعَدَمِ» (قمی، بی‌تا: ۹۷)؛ ۲. روایاتی که آفرینش نظام هستی را به نحو «لا من شیء» دانسته‌اند (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۲۰/۱؛ ابن بابویه، ۱۳۹۸: ۱۸۶؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۷۴/۴). می‌توان گفت آفرینش و منشأ عالم به نحو «خلق لا من شیء» است که اشاره دارد به اینکه «ما سوی الله» نبود و خدا آن را بود کرد؛ به عبارتی، خدا بود و چیزی با او نبود. مفاد این معنا، در برابر نظریه «خلق من شیء» است که اعتقاد به آن در روایات به منزله کفر دانسته شده است، چراکه مستلزم همراهی و ازلی دانستن آن شیء با باری تعالی است، در حالی که خدا بود و چیزی با او نبوده است (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۳۰/۵؛ مازندرانی، ۱۳۸۲: ۱۱/۱۲؛ محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۶: ۵۱۰/۶).

باید توجه داشت نقیض نظریه «خلق من شیء»، نظریه «خلق من لا شیء» نیست تا ادعا شود که با رد نظریه «خلق من شیء»، نظریه «خلق من لا شیء» اثبات می‌شود، چراکه اولاً نقیض «خلق من شیء»، «خلق لا من شیء» است، نه «خلق من لا شیء» (علوی عاملی، ۱۳۷۶: ۳۲۶)؛ علاوه بر آنکه در دیدگاه امامیه راجع به «خلق لا من شیء»، «لا» در اینجا نفی جنس نیست تا بر «عدم» و «لاشیء» بودن دلالت کند تا دوباره «خلق من عدم» یا «خلق من لا شیء» تداعی شود، چون طبق قواعد نحوی خبر لای نفی جنس،

مقدم بر اسم آن نمی‌شود، هرچند ظرف یا جار و مجرور باشد (ابن‌هشام، بی‌تا: ۳۲۹/۱). به نظر می‌رسد دیدگاه امامیه راجع به «خلق لا من شیء» به این نکته توجه می‌دهد که در باب آفرینش و منشأ عالم، اساساً «خَلَقَ مِنْ» اشتباه است، ولو اینکه بعد از لفظ «مِنْ» «عدم» آورده شود «خلق من عدم»؛ توحید حقیقی، در کنار خدا، عدم را حتی در لفظ هم بر نمی‌تابد و تصور خدا و عدم در کنار هم را تصور غیرتوحیدی می‌داند. می‌توان گفت دیدگاه امامیه به دو مقام در بحث آفرینش توجه دارد و آن را تفکیک می‌کند؛ دیدگاه امامیه طبق عبارت «خلق لا من شیء» اشاره به بحث «آفرینش و منشأ عالم» دارد که «ما سوی الله» نبود و خدا آن را بود کرد. به عبارتی، خدا بود و چیزی با او نبود (کلینی، ۱۴۰۷: ۹۰/۱). لذا «خلق مِنْ» اشتباه است؛ اما در مقام بحث از «مواد سازنده جهان» است که بحث «خَلَقَ مِنْ» اشکالی ندارد، چنان‌که طبق حدیثی از امام باقر (ع) به هر دو مقام از بحث اشاره می‌شود؛ آن حضرت در مقام بحث از آفرینش و منشأ عالم می‌فرمایند: «اگر اولین چیزی که از مخلوقات خلق شد، چیزی بود که از چیز دیگری بود در این صورت هرگز انقطاع نبود و لازم می‌آمد که خداوند همیشه بوده و با او چیزی بوده باشد؛ و لیکن خدا بود و چیزی با او نبود» و در ادامه در مقام بحث از مواد سازنده جهان فرمودند: «پس آن چیزی که همه چیزها از آن هستند را خلق فرمود» (مازندرانی، ۱۳۸۲: ۱۱/۱۲؛ محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۶: ۵۱۰/۶).

نتیجه آنکه، طبق روایات، عبارت «خلق لا من شیء» اشاره به بحث «آفرینش و منشأ عالم» دارد که «ما سوی الله» نبود و خدا آن را بود کرد، به عبارتی، خدا بود و چیزی با او نبود، اما در مقام بحث از «مواد سازنده جهان» است که می‌توان آفرینش اشیا را از چیز دیگری که نخستین شیء بوده است مطرح کرد که برای پرداختن به این نخستین شیء، لازم است دوبخشی‌بودن عالم آفرینش بررسی شود تا مشخص شود در هر بخش اولین موجود خلقت چه بوده است.

طبق روایات مندرج در کتب امامیه، قبل از عالم دنیا و خلق آسمان و زمین، عالم ارواح بوده است. در تقسیم‌بندی‌ای کلی می‌توان گفت، عالم دو قسم است: عالم ارواح و عالم محسوس. عالم ارواح مقدم بر عالم محسوس است و اولین چیزی که در عالم

ارواح خلق شده روح پیامبر، حضرت محمد (ص) و حضرت علی (ع) است. این معنا در کتب متعدد روایی امامیه آمده است (ابن بابویه، ۱۹۶۶/۱۳۸۵: ۵/۱؛ شامی، ۱۴۲۰: ۱۰۹؛ مجلسی، ۱۴۰۶: ۴۵۵/۵؛ بحرانی، ۱۴۱۱: ۱۰/۱). باید توجه داشت که اگر در برخی روایات از نور پیامبر، عقل یا قلم به عنوان اولین موجود خلقت نام برده شده این روایات به نفس پیامبر برمی گردد که به اعتبارات مختلف لحاظ شده است (خواجه‌سپاسی، ۱۴۱۸: ۱۰۸-۱۰۹).

اما راجع به شروع خلقت در باب عالم محسوس، با مطالعه روایات، به نظر می‌رسد نخستین آفریده «آب» باشد. زیرا طبق روایاتی مانند «وَ خَلَقَ الشَّيْءَ الَّذِي جَمِيعُ الْأَشْيَاءِ مِنْهُ وَ هُوَ الْمَاءُ الَّذِي خَلَقَ الْأَشْيَاءَ مِنْهُ» (کلینی، ۱۴۰۷: ۹۴/۸) همه اشیا از آب یا مایعی همانند آب آفریده شده‌اند (مازندرانی، ۱۳۸۲: ۱۱/۱۲؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۳۱/۱).

مقایسه

با مقایسه بین سفر پیدایش، انجیل یوحنا و روایات مندرج در کتب امامیه، منشأ عالم به صورت «لا من شیء» بوده است. این معنا صراحتاً در روایات امامیه موجود است، اما در سفر پیدایش و انجیل یوحنا تصریحی نیست ولی خلاف این معنا هم دریافت نمی‌شود. در باب ماده سازنده جهان در هر دو متن بحث شده اما سفر پیدایش و انجیل یوحنا نظریه مقابل «خلق لا من شیء» یعنی «خلق من شیء یا خلق من لاشیء» را مطرح نمی‌کند.

همچنین، با مقایسه بین سفر پیدایش، انجیل یوحنا و روایات مندرج در کتب امامیه، اولاً وجود دو عالم معقول و محسوس پذیرفته شده است. تقدم عالم معقول بر محسوس نیز تأیید شده و اینکه علت غایی عالم محسوس، وجود امر مقدسی است که در عالم معقول به عنوان اولین موجود از آن یاد می‌شود. در انجیل یوحنا از آن به «کلمه» تعبیر شده و در روایات امامیه روح پیامبر (ص) است.

اما راجع به اولین موجود در عالم محسوس، نکته محوری تفاوت سفر پیدایش، انجیل یوحنا و روایات امامیه، این است که اساساً سفر پیدایش و انجیل یوحنا در صدد بیان اولین موجود نیست، در حالی که روایات مندرج در کتب امامیه، صراحتاً از اولین

موجود بحث می‌کنند؛ اما شاید بتوان با توجه به عبارت دوم تورات که به حرکت یا فرورفتن روح خدا روی آب اشاره دارد، این بیان را نسبت داد که احتمالاً آب اولین موجود خلقت بوده است؛ اما با بررسی روایات امامیه می‌توان گفت خداوند متعال نخست جرمی آب‌گونه همراه هوا آفریده است که از آن کف و گازی پدید آمده؛ از این جرم کف‌گونه زمین آفریده شد و از آن دود و گاز، سیارات هفت‌گانه پدید آمدند (زمانی قمشه‌ای، ۱۳۹۶: ۶۸). بنابراین، با ملاحظه روایات اسلامی و آیات قرآن، زمین‌ها و آسمان‌ها حالت میعان و گازی داشته‌اند؛ اما این معنا در عهدین دیده نمی‌شود.

۲. دوره زمانی آفرینش در سفر پیدایش و روایات امامیه

دوره آفرینش جهان مادی، صرف‌نظر از فرآیند مراحل طی شده، که در قسمت سوم بحث می‌شود، در سفر پیدایش در شش روز توصیف شده است و در روز هفتم طبق بیان تورات، خدا از همه کار خود که ساخته بود فارغ شد و آرام گرفت (پیدایش، ۲: ۳-۲).

در روایات امامیه با استناد به آیات قرآن کریم (سجده: ۴؛ ق: ۳۸) به آفرینش شش‌روزه تصریح شده است (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۴۵/۸؛ ابن‌بابویه، ۱۹۶۶/۱۳۸۵: ۴۷۱/۲). برای نمونه در روایتی آمده است: «وَذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْقُرْآنِ - وَ لَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ - (ق: ۳۸) فَمَنْ الْأَحَدِ إِلَى يَوْمِ الْجُمُعَةِ سِتَّةِ أَيَّامٍ» (ابن‌بابویه، ۱۹۶۶/۱۳۸۵: ۴۷۱/۲). در این روایت نسبتاً طولانی شش روز آفرینش با شش روز از ایام هفته (از یکشنبه تا جمعه) لحاظ می‌شود.

مقایسه

مهم‌ترین تفاوت بین سفر پیدایش و روایات این است که سفر پیدایش اولاً به روز هفتم تصریح کرده و اینکه در روز هفتم خداوند از کار فارغ شده و آرام گرفته است. در حالی که در روایات عنوان روز «هفتم» دیده نمی‌شود. همچنین، مسئله آرامش و استراحت خدا در روایات وجود ندارد، بلکه طبق صریح آیه قرآن، بعد از اتمام آفرینش خدا احساس خستگی نکرد (ق: ۳۸).

۳. فرآیند مراحل طی شده آفرینش در سفر پیدایش و روایات امامیه

بعد از بررسی آغاز آفرینش و مقدار دوره زمانی آفرینش، اکنون در این قسمت تحولات رخ داده در فرآیند آفرینش بررسی می‌شود.

۱.۳. فرآیند مراحل آفرینش در سفر پیدایش

سفر پیدایش مشخص می‌کند که دقیقاً در هر روز از این شش روز چه اتفاقی افتاده و چه چیزی خلق شده است. خلاصه آیات سفر پیدایش، در باب اول و دوم، چنین است:

روز اول: نور و تاریکی خلق می‌شوند؛ روز دوم: آسمان و آب خلق می‌شوند؛ روز سوم: زمین و نباتات و دریا خلق می‌شوند؛ روز چهارم: خلقت خورشید و ماه و ستارگان رخ می‌دهد؛ روز پنجم: آبزیان و پرندگان خلق می‌شوند؛ روز ششم: حیوانات و زن و مرد؛ روز هفتم: کار خدا پایان یافت و خدا آرام گرفت (پیدایش، ۱: ۱-۳۱ و ۲: ۱-۴).

نکته مهم در این بررسی تعارضی است که بین باب اول و دوم سفر پیدایش وجود دارد. در باب اول، آیات ۲۰ تا ۲۸ این‌گونه آمده است: «خداوند در روز پنجم ماهیان و پرندگان را می‌آفریند و در روز ششم ابتدا حیوانات زمین را می‌آفریند و سپس آدم را تا بر آنها حکومت کند». طبق این آیات از تورات، حیوانات قبل از آدم آفریده شده‌اند و سپس آدم برای حکومت بر آنها خلق می‌شود. اما در باب دوم سفر پیدایش آیه ۱۹ چنین آمده است: «و خداوند خدا هر حیوان صحرا و هر پرندۀ آسمان را از زمین سرشت و نزد آدم آورد تا ببیند که چه نام خواهد نهاد و آنچه آدم هر ذی‌حیات را خواند همان نام او شد». طبق این آیه، حیوانات برای نام‌گذاری نزد آدم آورده می‌شوند. یعنی آدم وجود داشته و خلق شده و سپس حیوانات خلق می‌شوند و برای نام‌گذاری نزد آدم آورده می‌شوند. بنابراین، طبق مفاد باب اول سفر پیدایش، آدم بعد از خلقت حیوانات آفریده می‌شود، اما در باب دوم سفر پیدایش آدم قبل از حیوانات وجود داشته است (https://answersingenesis.org/contradictions-in-the-bible/two-creation-accounts).

پاسخ علمای مسیحیت در این خصوص این است که در زبان عبری زمان دقیق هر فعل با توجه به محتوای متن مشخص می‌شود و چون باب اول کتاب به وضوح تصریح

کرده است که حیوانات قبل از آدم خلق شده‌اند، بنابراین معنای باب دوم به همین معنای باب اول (خلق حیوانات قبل از آدم) برمی‌گردد؛ یعنی در باب دوم سفر پیدایش، فعل «سرشتن» در عبارت «خدا هر حیوان صحرا و هر پرنده آسمان را از زمین سرشت» معنای ماضی بعید می‌دهد؛ یعنی «خدا آنها را سرشته بود». بنابراین، حیوانات قبل از آدم آفریده شده بودند و تضادی در کار نیست. به علاوه، در ترجمه انگلیسی تورات NIV فعل سرشتن به صورت ماضی بعید آمده است، یعنی به صورت *had formed* در حالی که در ترجمه انگلیسی KJV فعل به صورت *formed* آمده و چون ترجمه NIV به این مسئله توجه داشته که در باب دوم شرح وقایع به ترتیب زمانی نیامده، لذا با توجه به فصل اول که ترتیب زمانی رعایت شده، اساساً فعل را در باب دوم، ماضی بعید آورده است. بنابراین، تناقضی وجود ندارد (Ibid.).

پاسخ فوق نشان از روش‌شناسی خاصی در حوزه تفسیر کتاب مقدس دارد، بدین نحو که مدافعان این متن، برخی آیات را متشابه و برخی دیگر را محکم در نظر گرفته و متشابهات را بر اساس محکمت تبیین می‌کنند؛ از این رو، آیه باب اول را به عنوان آیه محکم در نظر می‌گیرند و آیه باب دوم را به باب اول برمی‌گردانند و بدین طریق تناقض و تضاد مذکور را حل می‌کنند.

۲.۳. فرآیند آفرینش در روایات امامیه

در روایاتی که از کتب امامیه به دست ما رسیده، نه تنها اینکه در هر مرحله از مراحل شش‌گانه خلقت چه گذشته، بلکه حتی چگونگی ایجاد این فرآیند توضیح داده می‌شود. در خطبه اول *نهج البلاغه* چگونگی خلقت جهان مادی، این‌گونه توصیف می‌شود که در آغاز، تمام عالم به صورت توده بسیار عظیمی از گاز فشرده بود که هم به مایع شبیه بود (آب) و هم نام «دخان» (دود) بر آن می‌توان گذاشت. به تعبیر دیگر، در قسمت‌های بالاتر، دخان بود و هر چه به مرکز جهان نزدیک‌تر می‌شد فشرده‌تر بود و صورت مایع به خود می‌گرفت و آنچه این توده فوق‌العاده عظیم را نگه می‌داشت، نیروی جاذبه‌ای بود که بر این گاز مایع‌گون مسلط بود و آن را محکم به هم پیوسته و اجازه نمی‌داد از

مرزهایش بیرون رود. سپس این توده عظیم حرکت دورانی دور خود را آغاز کرد (یا از آغاز به دور خود گردش داشت). در اینجا نیروی گریز از مرکز به وجود آمد. این نیروی گریز از مرکز سبب شد توده‌های عظیمی از این گاز فشرده به فضای خالی پرتاب شوند و به تعبیر نهج‌البلاغه امواج این دریا را به هر سو بفرستد، یا در تعبیر دیگری کف‌هایی را که بر صفحه آن آشکار شده بود، بیرون فرستاد و آن را در هوای باز و جوّ وسیع بالا برد و از آن منظومه‌ها و کهکشان‌ها و کرات کوچک و بزرگ عالم بالا پدید آمد (نهج‌البلاغه، خطبه اول، ۴۰/۱؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۳۲/۱، ۱۳۳).

اما به غیر از این خطبه که به چگونگی شروع فرآیند آفرینش پرداخته، در روایات موجود در کتب امامیه، خلقت شش‌روزه موجودات با جزئیات و با ذکر روزهای هفته بیان شده است. یعنی به صرف روز اول و دوم تا روز ششم، چنان‌که در سفر پیدایش آمده، بسنده نشده، بلکه شش روز از ایام هفته، صراحتاً یا به اشاره، معرفی شده است (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۴۵/۸؛ سید مرتضی، ۱۹۹۸: ۳۳۸/۱؛ فتال نیشابوری، ۱۳۷۵: ۳۹۴/۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۱۰/۵۴) که برای نمونه از صریح‌ترین آنها این روایت است: «پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: خدای تعالی در شش روز، از آفرینش خلقش فارغ شد که از نخست روز یکشنبه بود و دوشنبه و سه‌شنبه و چهارشنبه و پنجشنبه و جمعه» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۱۲/۵۴).

طبق روایات، آغاز این شش روز از روز یکشنبه بوده، و خلقت زمین در دو روز یکشنبه و دوشنبه بوده است (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۴۵/۸). خلقت آسمان‌ها نیز در دو روز رخ داده است. برخی روایات این دو روز را چهارشنبه و پنجشنبه دانسته (همان) و برخی هم پنجشنبه و بخشی از جمعه (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۱۱/۵۴)؛ و خلقت اقوات و خوردنی‌ها هم در دو روز دیگر بوده است که یا سه‌شنبه و جمعه است، بدین صورت که قوت زمین سه‌شنبه بوده و قوت آسمان جمعه (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۴۵/۸)، با این توضیح که مقصود از قوت آسمان همان اسباب و علل قوت زمین است که از آسمان می‌آید، مانند باران و برف و دفتهای تقدیر ارزاق و فرشته‌های گماشته بر آنها. مؤید این بیان هم این است که اهل آسمان قوت و خوراک و پوشاکی ندارند (مجلسی، ۱۴۰۳: ۵۹/۵۴) و طبق برخی

دیگر از روایات، قوت‌ها و کوه‌ها روز سه‌شنبه و چهارشنبه خلق شدند (همان: ۲۱۱/۵۴). اما در باب آفرینش حضرت آدم (ع) از روایات چنین استفاده می‌شود که روز جمعه و بلکه عصر روز جمعه بوده است (همان: ۲۱۰/۵۴، ح ۱۷۸-۱۷۹).

مقایسه

با توجه به آنچه از سفر پیدایش و روایات مندرج در کتب امامیه درباره مسئله خلقت و آفرینش آمده است، می‌توان گفت:

۱. اگرچه در سفر پیدایش، اسمی از ایام هفته پیدا نشد، اما در برخی روایات شیعه امامیه، این نکته برداشت می‌شود که برای یهود هم ایام هفته مطابق با شش روز آفرینش، مشخص بوده است. مثلاً در روایتی یهودیان، درباره آفرینش آسمان‌ها و زمین از پیامبر می‌پرسند و پیامبر اکرم با ذکر ایام هفته از یک‌شنبه تا جمعه، رخدادهای آفرینش را توصیف می‌کنند و یهودیان به ذکر ایام هفته ایرادی وارد نمی‌کنند، بلکه اعتراض‌شان درباره انتهای کار بود که قائل بودند خداوند بعد از این مراحل، استراحت کرده است (فتال نیشابوری، ۱۳۷۵: ۳۹۴/۲).

۲. در باب ایجاد شب و روز و تقدم آن بر خلقت آسمان و زمین و خورشید و ماه در کتاب تورات، دو نوع برداشت دیده می‌شود. طبق یکی از برداشت‌ها، اینجا محل اختلاف تورات و قرآن است، چراکه شب و روز در تورات قبل از آسمان و زمین ایجاد شده، حال آنکه در قرآن چنین نیست و آیه خلقت شب و روز (انبیاء: ۳۳) بعد از آیه خلقت آسمان و زمین (انبیاء: ۳۲) است (موسوی و کریمی، ۱۳۹۶: ۵۱). این برداشت اگرچه با مقایسه توصیف شش‌روزه خلقت با شب و روز صحیح به نظر می‌رسد اما برداشت دیگری نیز می‌توان مطرح کرد که در اینجا اختلافی بین قرآن و تورات نیست. بدین نحو که اساساً قبل از آنکه تورات به فرآیند شش‌روزه پردازد ابتدا صراحتاً در عبارت اول بیان می‌کند که «در ابتدا خدا آسمان‌ها و زمین را آفرید». سپس به خلقت شب و روز اشاره می‌کند و در ادامه به مراحل شش‌گانه خلقت می‌پردازد و به آفرینش آسمان و زمین و خورشید و ماه اشاره می‌کند. با این تقریر می‌توان گفت این بیان همان است که

در آیات ۳۰ تا ۳۳ سوره انبیاء آمده است که به ترتیب به خلقت آسمان و زمین و شب و روز و خورشید و ماه اشاره دارد. بنابراین، از لحاظ گفتار و ظاهر آیات تورات و قرآن در اینجا اختلافی نیست.

اما اینکه ظاهر تورات این را می‌رساند که اول تاریکی بوده و سپس روشنایی (عبارت دوم و سوم تورات)، مخالف با روایات امامیه است؛ زیرا اگرچه در روایاتی به اینکه اولین خلقت در دنیا شب بوده اشاره شده است: «لَقَدْ خَلَقَ اللَّهُ جَلَّ ذِكْرُهُ - لَيْلَةً الْقَدْرَ أَوَّلَ مَا خَلَقَ الدُّنْيَا» (کلینی، ۱۴۰۷: ۲۵۰/۱)؛ «خدای، جل ذکره، شب قدر را در ابتدای خلقت دنیا آفرید»، اما باید توجه کرد که این روایت به معنای این نیست که اول تاریکی خلق شده باشد و سپس روشنایی؛ زیرا در روایت دیگری آمده است: «عن الرضا عليه السلام أن أول خلق الدنيا كان في النهار؛ لقوله تعالى: وَ لَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ» (یس: ۴۰)؛ «اولین چیزی که در دنیا خلق شده است «روز» بوده است به خاطر قول حق تعالی که می‌فرماید: و نه شب بر روز پیشی جوید». بنابراین، به نظر می‌رسد مقصود از روایتی که شب قدر را اولین می‌شمرد، اولین شب در میان شب‌ها است، نه اینکه شب بر روز پیشی گرفته باشد (مازندرانی، ۱۳۸۲: ۱۳/۶؛ استرآبادی، ۱۴۳۰: ۱۴۸).

۳. نکته مشترکی که از سفر پیدایش و روایات مندرج در کتب روایی امامیه به دست می‌آید، شروع خلقت از روز یکشنبه بوده است؛ یعنی با توجه به اینکه یهود به اتمام و فراغت کار در روز شنبه معتقدند، بنابراین اگر روزها را به عقب برگردیم روز اول در تورات، روز یکشنبه می‌شود که این معنا در روایات نیز آمده بود. از همین رو است که طبق برخی روایات، یهود روز شنبه را بزرگ می‌دارند، برای آنکه در آن هر چیزی پایان یافت و نصارا روز یکشنبه را بزرگ می‌دارند، برای آنکه در آن خلق هر چیزی آغاز شد و مسلمانان روز جمعه را، چون خداوند رحمتش را در بهشت آفرید و آدم را آفرید و آن روزی بود که آدم از بهشت به زمین هبوط کرد و در آن روز بود که در زمین توبه‌اش پذیرفته شد و این بزرگ‌تر از همه بود (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۱۱/۵۴).

۴. عدد آسمان و زمین طبق روایات امامیه هفت تا است (ابن بابویه، ۱۳۷۶: ۴۸۴؛ حافظ برسی، ۱۴۲۲: ۶۶). اما در سفر پیدایش به تعداد آسمان و زمین اشاره نمی‌شود. اگرچه با

توجه به آیه اول سفر پیدایش (در ابتدا خدا آسمان‌ها و زمین را آفرید) که لفظ «آسمان» به شکل جمع استفاده شده، وجود بیش از یک آسمان اثبات‌شدنی است.

۵. در بحث از فرآیند آفرینش این نکته روشن شد که حضرت آدم (ع) در آخرین روز از شش روز خلق شد. نکته مهم این است که آفرینش آدم در تورات بدین نحو توصیف شده است که خدا آدم را شبیه به صورت خود آفریده است. این مضمون در آیه ۲۶ باب اول سفر پیدایش بیان شده و در آیه ۲۷ تأکید شده است: «پس خدا آدم را به صورت خود آفرید. او را به صورت خدا آفرید، ایشان را نر و ماده آفرید». گرچه در قرآن چنین چیزی وجود ندارد، بلکه آیه «لیس کمثله شیء» (الشوری: ۱۱)، «مانند او چیزی نیست» با تشبیه مزبور تضاد دارد؛ اما در برخی روایات، وجهی برای این مطلب بیان شده است. در روایتی چنین آمده است:

محمد بن مسلم می‌گوید از امام باقر (ع) پرسیدم راجع به آنچه روایت کنند که: «خدا آدم را به صورت خود آفریده است». حضرت فرمود: «این صورتی است تازه آفریده‌شده که خدا آن را انتخاب کرده و بر سایر صورت‌های مختلف برگزیده است و به خود نسبت داده است، همچنان که کعبه و روح را به خود نسبت داده و فرموده است: خانه من (اشاره به سوره بقره: ۱۲۵) و دمیدم در او از روح (اشاره به سوره حجر: ۲۹) (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۳۴/۱).

طبق این بیان نه اینکه آدم، شکل و شمایل خدا را داشته باشد که اساساً طبق آیه «الله نور السموات والارض» و «لیس کمثله شیء» است، بلکه صورت خدا یعنی صورتی که من به او داده‌ام و به من منتسب است. ذکر این انتساب به جهت شرافتی است که آدم برخوردار شده، مانند کعبه که از آن به «خانه من» تعبیر شده و حال آنکه باری تعالی جسم نیست و از این انتساب و اضافه به «اضافه تشریفی» یاد می‌شود، به این معنا که برای بیان شرافت و عظمت چیزی آن را به خدا نسبت می‌دهند؛ ماه رمضان را «شهر الله» و خانه کعبه را «بیت الله» می‌گویند (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴: ۴۵۰/۱). برخی تحقیقات نیز به ارتباط حدیث صورت و انسان کامل اشاره کرده‌اند که دور از مسئله این پژوهش است (نک: شاکر و موسوی حرمی، ۱۳۹۰: ۱۸۲).

نتیجه

با بررسی فرآیند آفرینش، بین سفر پیدایش و انجیل یوحنا از یک طرف، و روایات مندرج در کتب امامیه از طرف دیگر می‌توان گفت:

۱. با مقایسه سفر پیدایش و انجیل یوحنا با روایات امامیه، منشأ عالم به صورت «لا من شیء» بوده است. این معنا صراحتاً در روایات امامیه موجود است، اما در سفر پیدایش و انجیل یوحنا اگرچه به این معنا تصریح نشده اما خلاف این معنا نیز دریافت نمی‌شود.

۲. وجود دو عالم طولی (عالم معقولات و عالم محسوسات) تأیید شده است. با این تفاوت که در روایات امامیه، وجود این دو عالم صراحتاً بیان شده اما ضمن توصیفی که انجیل یوحنا از «کلمه» داشت، می‌توان وجود عالم معقول را نسبت داد.

۳. هر دو طرف، بحث عالم معقول را بر عالم محسوس مقدم می‌دانند.

۴. هر دو طرف مقایسه، در باب اینکه آفرینش عالم محسوس به سبب امر مقدسی بوده است، مشترک‌اند. با این تفاوت که در روایات امامیه آفرینش به خاطر پیامبر اعظم بوده و در انجیل یوحنا به خاطر «کلمه».

۵. اولین ماده‌ای که در عالم محسوس از عبارت دوم تورات برداشت می‌شود وجود آب بوده است، اگرچه تورات به این معنا، یعنی لفظ «اول»، صراحت ندارد، اما روایات به اولین ماده سازنده جهان صراحتاً می‌پردازند که در جمع‌بندی می‌توان گفت، در آغاز، تمام عالم به صورت توده بسیار عظیمی از گاز فشرده بود که هم به مایع شبیه بود (آب) و هم نام «دخان» (دود) بر آن می‌توان گذاشت، یا به تعبیر دیگر در قسمت‌های بالاتر، دخان بود و هر چه به مرکز جهان نزدیک‌تر می‌شد فشرده‌تر می‌شد و صورت مایع به خود می‌گرفت.

۶. دوره فرآیند آفرینش عالم محسوس، طبق ظاهر هر دو طرف بحث، شش روز بوده است. اگرچه طبق تحلیل و تفسیری که از روایات شده، می‌تواند مقصود از «روز» به معنای «دوره» باشد. یعنی در شش دوره که با توجه به معنای «یوم» در زبان عرب، این بیان پذیرفتنی است؛ در حالی که التزام کتاب مقدس به این تفسیر (یعنی اینکه

مقصود از روز، دوره باشد) بعید به نظر می‌رسد، زیرا بیان تورات در پی هر شش روز این است که «شام بود و صبح بود» که از آن همین شش روز معمولی به ذهن می‌رسد، مگر اینکه این گونه تفسیر کنیم که هر دوره خود صبحی آغازین دارد و شامی پایانی. به این شکل می‌توان دوره را بر معنای روز، تحمیل کرد.

۷. در باب تقدم شب و روز بر آسمان و زمین به نظر می‌رسد تقریر صحیح این باشد که باید این بحث را به صورت کلی‌تر و از عبارت اول تورات بررسی کرد که ابتدا به خلقت آسمان‌ها و زمین اشاره دارد و در ادامه به وجود شب و روز و خورشید و ماه اشاره می‌کند؛ این بیان در آیات قرآن (انبیاء: ۳۱-۳۳) نیز از جهت ترتیبی که آمده تقریباً یکسان است و خلقت آسمان و زمین مقدم بر شب و روز است؛ اما تفاوتی که می‌توان مطرح کرد از آن جهت است که ظاهر تورات این معنا را در عبارت دوم و سوم منتقل می‌کند که اول تاریکی بوده است و سپس روشنایی. این بیان مخالف با روایات امامیه است؛ زیرا اگرچه در روایاتی به اینکه اولین خلقت در دنیا، شب بوده اشاره شده، اما در روایات دیگری توضیح داده شده است که اولین چیزی که در دنیا خلق شده «روز» بوده است، به سبب قول حق تعالی که می‌فرماید: «و نه شب بر روز پیشی جوید»؛ و بیان شد که به نظر می‌رسد مقصود از روایتی که شب قدر را اولین می‌شمرد، اولین شب در میان شب‌ها است، نه اینکه شب بر روز پیشی گرفته باشد.

۸. به نظر می‌رسد یکی از مهم‌ترین نکات تفاوت بین دو طرف بحث، تنزیه مقام ربوبی از نقص است. یعنی حتی در ظاهر عبارات روایات امامیه، نقصان در باری تعالی دیده نمی‌شود. اما نقصان از ظاهر برخی عبارات سفر پیدایش و انجیل یوحنا استفاده می‌شود. لذا برای تنزیه باری تعالی باید به تأویل برده شوند. مثلاً بحث آرامش یا استراحت خدا در پایان آفرینش و نیز توصیف «کلمه» به خداوند با این عبارت که «کلمه خدا بود» همه در تضاد با روایات امامیه محسوب می‌شود؛ مگر اینکه مقصود از آرامش یا استراحت، صرف رساندن این معنا باشد که آخرین مرحله از فرآیند آفرینش، یعنی خلقت حضرت آدم (ع) تمام شد و زمینه برای ورود بشر به زمین مهیا شده است. همچنین، مقصود از «کلمه خدا بود» نه به طور اصالی که کلمه خدا باشد، بلکه یعنی مظهر و نشانه الاهی بود.

۹. می‌توان گفت کتاب مقدس اگرچه فرآیند آفرینش را توصیف کرده و وارد جزئیات آفرینش نیز شده، اما روایات مندرج در کتب امامیه بیشتر و صریح‌تر وارد جزئیات امر آفرینش شده‌اند. چنان‌که از اولین موجود خلقت در هر دو عالم معقول و محسوس صراحتاً بحث می‌کنند و نیز به چگونگی آغاز شکل‌گیری فرآیند آفرینش جهان مادی می‌پردازند، مسئله‌ای که امروزه در مباحث کیهان‌شناسی بحث‌برانگیز است. اما کتاب مقدس از چگونگی آغاز این فرآیند سخنی به میان نمی‌آورد. درباره اولین موجود عالم محسوس نیز با حساب احتمالات می‌توان «آب» را نسبت داد. زیرا قبل از توضیح خلقت شش‌روزه به آب اشاره می‌کند؛ اما درباره اولین موجود عالم معقول یعنی «کلمه» اگرچه به اول‌بودنش تصریح نمی‌کند اما به آن اشاره دارد، آنجا که در عبارت سوم انجیل یوحنا، باب اول می‌گوید «به غیر از او چیزی از موجودات وجود نیافت»، در حالی که روایات از این مباحث صراحتاً بحث کرده و اولین موجود عالم ارواح را روح پیامبر (ص) و حضرت علی (ع) معرفی کرده و راجع به اولین موجود عالم محسوس نیز «آب» را معرفی می‌کند و شکل‌گیری جهان هستی را توضیح می‌دهد.

۱۰. در انتها به نظر می‌رسد اگرچه متون مقدس ادیان می‌توانند تفاوت‌های ظاهری جدی داشته باشند اما در یک سری اصول اساسی با هم مشترک‌اند که می‌توانند تفاهم و گفت‌وگوی بین‌الادیانی در بحث از فرآیند آفرینش را فراهم کنند. به‌ویژه اگر مباحث اختلافی این دو متن به تأویل برده شوند، البته طبیعتاً تا جایی که این امکان با توجه به ادله و شرایط اصولی فقهی فراهم باشد، سازگاری بین ادیان و این متون فراهم‌تر است. زمینه این کار البته در دین اسلام و روایاتی که آیات قرآن و کلمات ائمه (ع) را دارای هفتاد بطن می‌دانند، مهیا است. لذا اگر این زمینه از ناحیه علمای یهود و مسیحیت فراهم شود، امکان سازگاری و تفاهم بین‌الادیانی حتی در برخی اختلافات به حداقل می‌رسد.

منابع

قرآن کریم.

کتاب مقدس: عهد عتیق و عهد جدید (۱۹۳۲). قم: کتاب‌خانه حائری، فیضیه.
ابن هشام، عبد الله بن یوسف (بی‌تا). *معنی اللیبب*، قم: کتاب‌خانه حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی.

ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۶). *الأمالی*، تهران: کتابچی.
ابن بابویه، محمد بن علی (۱۹۶۶/۱۳۸۵). *علل الشرائع*، قم: کتاب‌فروشی داوری.
ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۹۸). *التوحید*، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
استرآبادی، ملا محمد امین (۱۴۳۰). *الحاشیة علی أصول الکافی*، قم: دار الحدیث.
بحرانی، سید هاشم بن سلیمان (۱۴۱۱). *حلیة الأبرار فی أحوال محمد و آله الأطهار (ع)*، قم: مؤسسه المعارف الاسلامیة.

جعفری، محمد تقی (بی‌تا). *آفرینش و انسان*، بی‌جا: ولی عصر.
حافظ برسی، رجب بن محمد (۱۴۲۲). *مشارق أنوار الیقین فی أسرار أمير المؤمنین (ع)*، بیروت: أعلمی.
خواجه‌نوی، محمد اسماعیل (۱۴۱۸). *جامع الشتات*، بی‌جا: بی‌نا.
زمانی قمشه‌ای، علی (۱۳۹۶). *فلسفه آفرینش: آغاز و انجام*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
سید مرتضی (علم الهدی)، علی بن حسین (۱۹۹۸). *أمالی المرتضی: غرر الفوائد و درر القلائد*، قاهره: دار الفكر العربی.

شاکر، محمد کاظم؛ موسوی حرمی، فاطمه سادات (۱۳۹۰). «خداگونه بودن انسان: روایتی اسرائیلی یا آموزه مشترک ادیان ابراهیمی»، در: *حدیث پژوهی*، ش ۶، ص ۱۵۹-۱۸۴.

شامی، یوسف بن حاتم (۱۴۲۰). *الدر النظیم فی مناقب الأئمة اللہامیم*، قم: جامعه مدرسین.
شریف الرضی، محمد بن حسین (بی‌تا). *نهج البلاغه*، تحقیق: صبحی صالح، قم: هجرت.
شکوری‌نژاد، احسان (۱۳۹۴). «کلمه از دیدگاه قرآن کریم و عهد جدید»، در: *سفر*، س ۱، ش ۱، ص ۸۵-۱۰۲.

علوی عاملی، احمد بن زین العابدین (۱۳۷۶). *شرح کتاب القبسات میرداماد*، تهران: دانشگاه تهران.
فتال نیشابوری، محمد بن احمد (۱۳۷۵). *روضه الواعظین و بصیرة المتعظین (ط - القدیمة)*، قم: رضی.

فرآیند آفرینش در سفر پیدایش، مقایسه انجیل یوحنا و روایات امامیه / ۲۳۱

فرامرزی قراملکی، احد (۱۳۸۳). اصول و فنون پژوهش در گستره دین پژوهی، قم: مرکز مدیریت حوزه علمیه.

قمی، شیخ عباس (بی تا). مفاتیح الجنان، قم: اسوه.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷). الکافی، تهران: دار الکتب الاسلامیه.

گرین، برایان (۱۳۹۵). تار و پود جهان هستی درباره زمان، مکان و بافت درونی واقعیت، ترجمه: ابراهیم رفر، تهران: علمی و فرهنگی.

مازندرانی، محمد صالح بن احمد (۱۳۸۲). شرح الکافی: الأصول والروضه (للمولی صالح المازندرانی)، تهران: المكتبة الاسلامیه.

مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳). بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، بیروت: دار إحياء التراث العربی.

مجلسی، محمد تقی (۱۴۰۶). روضة المتقين فی شرح من لا یحضره الفقیه، قم: مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشانپور.

محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۶). دانش نامه عقاید اسلامی، قم: دار الحدیث.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الاسلامیه.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۶). پیام امام: شرح نهج البلاغه، تهران: دار الکتب الاسلامیه.

موسوی، سید مهران؛ کریمی، محمود (۱۳۹۶). «مراحل آغازین آفرینش عالم از منظر تورات و بررسی آن در تطبیق با قرآن»، در: الاهیات تطبیقی، س ۸، ش ۱۷، ص ۴۵-۶۲.

نجفی، روح الله (۱۳۹۱). «آفرینش شش روزه از منظر قرآن و علم»، در: علوم قرآن و حدیث، ش ۸۹، ص ۱۰۵-۱۳۴.

همامی، عباس (۱۳۸۳). «نگاهی تطبیقی به خدا و خلقت در سفر پیدایش»، در: پژوهش دینی، ش ۸، ص ۷۵-۸۵.

<https://answersingenesis.org/contradictions-in-the-bible/two-creation-accounts>

References

The Holy Quran

- Bible: Old Testament and New Testament. 1932. Qom: Haeri Library, Feyziyeh.
- Alawi Ameli, Ahmad ibn Zayn al-Abedin. 1997. *Sharh Ketab al-Ghabasat Mirdamad*, Tehran: University of Tehran. [in Arabic]
- Bahrani, Seyyed Hashem ibn Soleyman. 1991. *Helyah al-Abrar fi Ahwal Mohammad wa Aleh al-Athar (AS) (Ornament of the Righteous in the Description of Mohammad and His Pure Family (AS))*, Qom: Islamic Teachings Foundation. [in Arabic]
- Estarabadi, Molla Mohammad Amin. 2009. *Al-Hashiyah ala Osul al-Kafi*, Qom: Hadith House. [in Arabic]
- Faramarz Gharamaleki, Ahad. 2004. *Osul wa Fonun Pajuhesh dar Gostareh Dinpajuhi (Principles and Techniques of Research in the Field of Theology)*, Qom: Management Center of Qom Seminary. [in Farsi]
- Fattal Neyshaburi, Mohammad ibn Ahmad. 1996. *Rozah al-Waezin wa Basirah al-Moteazzin*, Qom: Razi. [in Arabic]
- Greene, Brian. 2016. *Tar wa Pud Jahan Hasti Darbareh Zaman, Makan wa Baft Daruni Wagheiyat (Material of the Universe about Time, Place, and the Inner Fabric of Reality)*, Translated by Ibrahim Rafraf, Tehran: Scientific & Cultural. [in Farsi]
- Hafez Borsi, Rajab ibn Mohammad. 2001. *Masharegh Anwar al-Yaghin fi Asrar Amir al-Monenin (Rays of the Lights of Certainty in the Secrets of the Commander of the Faithful)*, Beirut: Alami. [in Arabic]
- Hamami, Abbas. 2004. "Negahi Tatbighi be Khoda wa Khelghat dar Sefr Peydayesh (A Comparative Study of God and Creation in the Book of Genesis)", in: *Religious Research*, no. 8, pp. 75-85. [in Farsi]
- Ibn Babewayh, Mohammad ibn Ali. 1966. *Elal al-Sharae (Reasons of Sharia Rules)*, Qom: Dawari Bookstore. [in Arabic]
- Ibn Babewayh, Mohammad ibn Ali. 1997. *Al-Amali*, Tehran: Ketabchi. [in Arabic]
- Ibn Babewayh, Mohammad ibn Ali. 2019. *Al-Tawhid (Monotheism)*, Qom: Islamic Publishing Corporation. [in Arabic]
- Ibn Hashem, Abdollah ibn Yusof. n.d. *Moghni al-Labib*, Qom: Grand Ayatollah Marashi Najafi Library. [in Arabic]

- Jafari, Mohammad Taghi. n.d. *Afarinesh wa Ensan (Creation and Man)*, n.p: Wali Asr. [in Farsi]
- Khajui, Mohammad Ismail. 1998. *Jame al-Shatat*, n.p: n.pub. [in Arabic]
- Koleyni, Mohammad ibn Yaghub. 1987. *Al-Kafi*, Tehran: Islamic Books House. [in Arabic]
- Majlesi, Mohammad Bagher. 1983. *Behar al-Anwar al-Jameah le Dorar Akhbar al-Aemah al-Athar (Vast Oceans of Light Containing the Selected Narrations of the Infallible Imams)*, Beirut: Arab Heritage Revival House. [in Arabic]
- Majlesi, Mohammad Taghi. 1986. *Rozah al-Mottaghin fi Sharh Man la Yahzoroh al-Faghih (Garden of the Pious on the Commentary of the Book the One Who Doesn't Have Access to a Jurist)*, Qom: Islamic Cultural Institute of Kushanbur. [in Arabic]
- Makarem Shirazi, Naser. 1995. *Tafsir Nemuneh (Ideal Commentary)*, Tehran: Islamic Books House. [in Farsi]
- Makarem Shirazi, Naser. 2007. *Payam Imam: Sharh Nahj al-Balagheh (Imam's Message: Explanation of Nahj al-Balagheh)*, Tehran: Islamic Books House. [in Farsi]
- Mazandarani, Mohammad Saleh ibn Ahmad. 2003. *Sharh al-Kafi: Al-Osul wa al-Rawzah*, Tehran: Islamic Library. [in Arabic]
- Mohammadi Reyshahri, Mohammad. . *Daneshnameh Aghayed Islami (Encyclopedia of Islamic Beliefs)*, Qom: Hadith House. [in Farsi]
- Musawi, Seyyed Mehran; Karimi, Mahmud. 2017. "Marahel Aghazin Afarinesh Alam az Manzar Torat wa Barresi An dar Tatbigh ba Quran (Initial Stages of the Creation of the Universe from the Perspective of the Torah and Its Study in Accordance with the Quran)", in: *Comparative Theology*, yr. 8, no. 17, pp. 45-62. [in Farsi]
- Najafi, Ruhollah. 2012. "Afarinesh Shesh Ruzeh az Manzar Quran wa Elm (Six-day Creation from the Perspective of Quran and Science)", in: *Quran and Hadith Sciences*, no. 89, pp. 105-134. [in Farsi]
- Qomi, Sheikh Abbas. n.d. *Mafatih al-Jenan (Keys to Heaven)*, Qom: Osweh. [in Arabic]
- Seyyed Morteza (Alam al-Hoda), Ali ibn Hoseyn. 1998. *Amali al-Morteza; Ghorar al-Fawaed wa Dorar al-Ghalaed*, Cairo: Arab Thought House. [in Arabic]

- Shaker, Mohammad Kazem; Musawi Harami, Fatemeh Sadat. 2011. "Khodaguneh Budan Ensan: Rewayati Israili ya Amuzeh Moshtarak Adyan Ibrahimi (Being God-like: An Israeli Tradition or a Common Teaching of the Abrahamic Religions)", in: *Hadith Studies*, no. 6, pp. 159-184. [in Farsi]
- Shakurinejad, Ehsan. 2015. "Kalameh az Didgah Quran Karim wa Ahd Jadid (The Word from the Perspective of the Holy Quran and the New Testament)", in: *Asfar*, yr. 1, no. 1, pp. 85-102. [in Farsi]
- Shami, Yusof ibn Hatam. 1999. *Al-Dorr al-Nazim fi Managheb al-Aemmah al-Lahamim (Al-Dorr Al-Nazim in the Merits of the Divine Imams)*, Qom: Teachers Association. [in Arabic]
- Sharif al-Razi, Mohammad ibn Hoseyn. n.d. *Nahj al-Balaghah*, Researched by Sobhi Saleh, Qom: Hejrat. [in Arabic]
- Zamani Ghomshei, Ali. 2017. *Falsafeh Afarinesh: Aghaz wa Anjam (Philosophy of Creation: Beginning and Ending)*, Tehran: Research Institute of Islamic Culture and Thought. [in Farsi]
- <https://answersingenesis.org/contradictions-in-the-bible/two-creation-accounts>